

*В. Н. ДЕНИСОВ,
доктор юридичних наук*

МІСЦЕ І РОЛЬ ДОКТРИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У міжнародному праві термін «доктрина» вживається переважно у двох незалежних один від одного значеннях: перше визначається п. 1 «d» ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН (далі — МС ООН), згідно з яким Суд при вирішенні справ може застосовувати «доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм»; та друге, що характеризує цей термін з погляду позиції суб'єктів міжнародних відносин з політичних питань, які часто є вираженням їх зовнішньої політики і можуть мати міжнародно-правові наслідки.

Праці юристів відіграли значну роль у становленні міжнародного права. Навіть сам термін «міжнародне право» запропонований юристом і філософом І. Бентамом. Це пояснюється тим, що практично до другої половини ХІХ ст. міжнародне право було майже закритою для суспільств системою, функціонування якої, як і міжнародних відносин загалом, було сферою повноважень виключно абсолютних правителів держав та їх дипломатичних агентів. В умовах обмеженого впливу суспільства на міжнародні відносини знання про міжнародне право зосереджувалися в працях юристів, які широко використовувалися практикою як доказ існування тих або інших його норм, побудованих на відповідному теоретичному підґрунті. Тому тривалий час міжнародне право розвивалося під впливом філософських теорій, доктринальних за своїм характером, у яких узагальнювалася практика взаємовідносин держав та тенденції її спрямування.

Отже, історія міжнародного права, починаючи з ХІV ст., є історією його доктрини, створеної в рамках відповідних шкіл. Насам-

перед це італійська школа, представлена постглосаторами Бартолом (1314–1357) і Балдусом (1327–1400), яка розглядала міжнародне право водночас як універсальне і природне право, що застосовується між незалежними володарями та вільними спільнотами; іспанська школа, яка, виражаючи наприкінці XV — на початку XVI ст. провідну роль Іспанії в західній системі держав і, підтримуючи постглосаторів, в особі Віторія (близько 1480–1546), обстоювала дійсність універсалізму міжнародного права, а саме, що воно застосовується як між Іспанією та індіанськими спільнотами в Америці, так і між християнськими державами; англо-голландська школа елизаветинської Англії, представлена Джентілі (1552–1608), протестантським юристом італійського походження, для якого міжнародне право було не просто моральним стандартом поведінки держав, а реалізацією сукупності норм, що дійсно застосовувалися між державами. А голландець Гроцій (1583–1645), спираючись на праці Джентілі, визнав суверенну державу як основу міжнародного права, обґрунтувавши це природним правом, римським правом і державною практикою. Важливе значення для утвердження в практиці цієї концепції міжнародного права належить Вестфальському миру 1648 р., який підбив підсумок 30-річної війни між протестантськими та римо-католицькими країнами Західної Європи. Він ознаменував нову епоху в розвитку міжнародного права, позбавленого з цього часу верховенства як католицької церкви, так і влади імператора Священної римської імперії; натуралістична школа в особі континентальних натуралістів, які, слідуючи за Пуфендорфом (1632–1694), цілком ідентифікували міжнародне право з природним правом. Останнє, однак, було у них настільки невизначеним, що не мало будь-якого практичного значення; позитивістська школа, представлена Зьочем (1590–1660), подібно англійцю Селдону, заклала підвалини позитивізму в міжнародному праві. Не заперечуючи існування природного права, Зьоч, спираючись на практику європейських держав, провів чітку межу між природним і позитивним міжнародним правом. Подальший розвиток цей підхід отримав у голландця Бейнскерсгука (1673–1743) та німця Мозера (1701–1785). Значною вадою цього типу позитивізму була невизначеність морального фактору в процесі застосування державами норм міжнародного права та еkleктична школа, яка увійшла в науковий

вжиток під назвою «гроціанської» школи. В особі таких своїх видатних представників, як Вольф (1679–1754) і Ваттель (1714–1764) у ній зроблена спроба встановити «золоту середину між натуралізмом та позитивізмом, беручи до уваги як природне право, так і позитивне право»..., що було «технікою вісімнадцятого століття, яка збереглася до наших днів»¹. Цей метод, однак, страждає суб'єктивізмом унаслідок того, що його прихильники схильні трактувати міжнародне право з позицій власного розуміння його «джерел». Отже, саме вплив доктрини на розвиток міжнародного права в якості традиції й знайшов відображення в системі його джерел, встановлених спочатку в Статуті Постійної палати міжнародного правосуддя (далі — ППМС) і перенесених потім без будь-яких змін до п. 1 «d» ст. 38 Статуту МС ООН.

З розвитком міжнародно-правової практики держав, виникненням у міжнародній системі міжнародних організацій функціонального характеру та розширенням діяльності міжнародного арбітражу звернення до доктрини як засобу встановлення існування норм міжнародного права та їх тлумачення стало вельми обмеженим. Вже на початку ХХ ст. значно змінився характер дипломатії, яка в особі Ліги Націй та інших міжнародних міжурядових організацій набула форми колективної дипломатії, ставши значно більш відкритою для громадськості. Цьому передувала зміна в західних суспільствах ролі народів, які виявилися втягнутими у міжнародні відносини через представницькі інститути буржуазної демократії та інформаційні канали. У сукупності ці чинники й стали причиною того, що, як зазначає Л. Оппенгейм, «посилання на авторитет вчених як на доказ міжнародного права природно мали виявити тенденцію до зменшення»². Доктрина, однак, ні в теорії, ні на практиці ніколи не розглядалася як самостійне джерело міжнародного права, завжди виступаючи додатковим засобом для визначення його норм. Внаслідок цього, констатує А. Фердросс, «судове рішення ніколи не може спиратися виключно на окреме попереднє рішення або на доктрину. Воно

¹ *Schwarzenberger G. A Manual of International Law / Fifth ed. — London, 1967. — P. 21.*

² *Оппенгейм Л. Международное право. Т. I: Мир. Полутом I. Перевод с 6-го англ. изд., дополненного Г. Лаутерпахтом / Под ред. и с предисловием проф. С. Б. Кривола. — М., 1948. — С. 52.*

може використати попереднє рішення і доктрину, з тим щоб встановити ще недостатньо забезпечену норму міжнародного права»¹.

Не є джерелом міжнародного права також і колективна думка юристів різних країн, хоча вплив її на розвиток міжнародного права, особливо на стадії правотворчості, може бути важливим саме з точки зору її доктринального значення. Маються на увазі кодифікаційні акти міжнародних неурядових організацій юристів, таких як Асоціація міжнародного права, Інститут міжнародного права, певним чином Міжнародний Комітет Червоного Хреста та ін. Але це не означає, що праці юристів-міжнародників тією або іншою мірою є складовою процесу міжнародної правотворчості. З цього питання, навіть в епоху «холодної війни», юристи висловлювали одностайну думку, згідно з якою доктрина міжнародного права не може бути засобом створення норм права, а відіграє лише ту допоміжну роль, яка визначена в п. 1 «d» ст. 38 Статуту МС ООН. Г. Тункін, поділяючи цілком цю позицію, у свою чергу, підкріплює її авторитетом Х. Уолдока. За його словами, останній виходить з того, що «навіть Міжнародний суд ООН у своїх постановках ніколи не посилався на доктрину міжнародного права, хоча, як правильно він вважає, це не означає, що доктрина не справляє впливу на ці постановки»².

Крім того, в історії філософської думки існує категорія загальнонаціональних і соціальних теорій (доктрин), які значною мірою вплинули на еволюцію самої держави, що супроводжувалося системними змінами в міжнародному праві. До них, у послідовності їх виникнення, можна віднести: вчення Ж. Бодена про суверенітет; політичну думку Маккіавелі, Гоббса, Спінози про верховенство волі абсолютного суверена в міжнародних відносинах та законність звернення його до війни; принцип рівноваги як обмеження суверенітету монарха; ідеї міжнародної солідарності як усвідомлення існування спільних інтересів суверенних держав, на якому базується соціологічний факт існування міжнародного права; принцип національності або національного суверенітету як протиположності суверенітету монарха; теорія соціалістичної держави, що співіснує в міжнародній

¹ *Фердросс А.* Международное право / Пер. с нем. под ред. и с предисловием проф. Г. И. Тункина. — М., 1959. — С. 164.

² *Тункин Г. И.* Теория международного права. — М., 2000. — С. 166.

системі з різними соціально-економічними та політичними моделями розвитку¹.

У другому значенні доктрина виступає як зовнішньополітична позиція держави в процесі визначення та реалізації нею її зовнішньої політики. До таких доктрин можна віднести доктрину Драго, доктрину Кальво, доктрину Монро, доктрину Стімсона, доктрину ізоляціонізму напередодні Другої світової війни (США); доктрину Естрада (Мексика); доктрину Тобара (Еквадор); доктрину Брежнєва (СРСР); доктрину Буша (США) та ін., здійснення яких мало міжнародно-правові наслідки.

Характерною рисою доктринального підходу держав у сфері зовнішньої політики є обтяженість їх націоналізмом, насамперед це стосується великих держав. «Доктрина міжнародного права, — зазначає І. Лукашук, — завжди страждала націоналізмом. З цим доводиться рахуватися і сьогодні»². Націоналізм як політична категорія є порівняно новим явищем, притаманним системі національних держав, що виникла у другій половині XIX ст. Він був невідомий містам-полісам Стародавньої Греції, Римській імперії та середньовічній державі.

Виникнувши у період абсолютизму, націоналізм став могутньою силою в результаті буржуазних революцій, в яких буржуазія, здобувши в межах держави владу, вивела свої інтереси на національний рівень. Цей особистий, егоїстичний інтерес був поєднаний з патріотизмом, і у свідомості даної спільноти людей з'явилося переконання, що лише через таку єдність можна розраховувати на індивідуальну безпеку у світі, в якому інші держави так само піклуються про свою безпеку, намагаючись забезпечити та розширити свої особливі інтереси. У результаті політичні доктрини могли дати юридичне виправдання національної політики, що намагалася захистити державу від економічної або збройної агресії з боку зовнішнього світу або навіть вжити агресивних дій проти інших держав. Як підкреслюють Н. Пальмер, Ч. Перкінс, «принцип або правило, згідно з якими держави мають сумлінно розвивати свою національну міць, неминусь-

¹ Нгуєн Куок Динь, Патрик Дайє, Ален Пелле. Международное публичное право. — К., 2000. — Т. 1. — С. 20–22, 27–28.

² Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: Учебник. 3-е изд. — М., 2010. — С. 120.

че слідує за енергійними зусиллями націоналізму... Кожний, хто живе в джунглях, має тримати порох сухим»¹. Отже, національний інтерес уособлюється з користю, слугуючи моральним критерієм для поведінки держави.

В історію філософії цей доктринальний підхід увійшов під назвою утилітаризму, творцем якого був І. Бентам. «Якщо в минулому утвердження та розвиток національних індивідуальностей було гуманізацією, то сучасний націоналізм є дегуманізацією та бестіалізацією людських суспільств. Це є поворотом від категорій культурних історичних до категорій зоологічних»².

XIX ст. взагалі характеризується в сучасній історії як «епоха націоналізму, в якій власні інтереси остаточно взяли гору в міжнародних відносинах. А оптимістичний погляд на те, що людина стала цивілізованою, щоб звернутися до руйнівної зброї для вирішення міжнародних спорів, була грубо зруйнована катастрофою світової війни»³. Буржуазний світ, що породив націю та національну державу, неминуче продукує шовінізм та свавілля в міжнародних відносинах.

У найновішій історії націоналізм використовується також як ідеологічне підґрунтя в боротьбі різних цивілізацій за панування у світі. Ця боротьба, однак, не є продуктом лише буржуазної епохи. Вона завжди була притаманна й іншим історичним епохам, у результаті якої одні цивілізації підіймалися, тоді як інші підкорялися їм або зовсім сходили з історичної сцени.

Поширення у світі націоналізму пов'язано також з глобалізацією міжнародних відносин, яка загострює боротьбу за світове панування. У глобалізованому світі, який, як і націоналізм, став реальністю також у другій половині XIX ст., особливо небезпечним для справи миру є порушення в міжнародному співтоваристві балансу сил (інтересів), що створює спокусу взяти гору над суперниками в цивілізаційній боротьбі. Для досягнення цього світові сили часто зверта-

¹ *Palmer. N. D. and Perkins H. C. International Relations. The World Community in Transition. — Cambridge, 1953. — P. 35.*

² *Бердяев Н. А. Судьба человека в современном мире. К пониманию нашей эпохи // Бердяев Н. А. Философия свободного духа. — М., 1994. — С. 345.*

³ *Scarlein Oscar. An Introduction to the Law of Nations. — New York, Toronto, London, 1955. — P. 40.*

ються до крайніх методів боротьби, не спиняючись перед скоєнням найтяжчих злочинів проти народів і людства в цілому.

Все це й змусило народи нищити один одного у двох світових війнах. І для цього широко використовувалися політичні доктрини, які несли в собі руйнівні для міжнародного співтовариства та міжнародного права цілі. Саме такою була доктрина «життєвого простору» (lebensraum) Гітлера, сформульована ним у маніфесті націонал-соціалізму «Моя боротьба». У ній йшлося не лише про повернення територій, яких Німеччина була позбавлена після Першої світової війни, а й анексію територій на Сході, передусім територій СРСР і особливо територій України та Білорусі. З цієї доктрини випливало також, що Європа, як і в часи Наполеона, підпорядковується, тільки, навпаки, Німеччині, яка мала встановити в ній, а в перспективі також у світі новий порядок. Що це був за порядок, світ скоро дізнався — віроломна агресія проти народів та концтабори з газовими камерами для масового знищення людей різних національностей.

У цей час західні демократії — Англія, Франція та США своєю політикою умиротворення Гітлера направляли його на Схід проти СРСР, домагаючись втягти їх у смертельний поєдинок. І заради цього вони цинічно принесли в жертву Чехословаччину і фактично Польщу, сприяючи тим самим здійсненню цієї людиноненавистницької доктрини. Відомий англійський військовий історик Б. Гарт визнає цей факт: «Англійські урядові кола доброзичливо ставилися до прагнення Гітлера здобути життєвий простір і давали йому зрозуміти це... Збереглася стенограма бесіди розмови Голіфакса з Гітлером. Голіфакс дав Гітлеру зрозуміти, що Англія не перешкоджатиме йому в Східній Європі»¹. Однак його критика англійського уряду, який цією політикою ледве не довів до катастрофи саму Англію, подається лише як помилка. У дійсності це була свідомо політика правлячих кіл Англії, що мала доктринальне значення, якою керувалася в цей період її зовнішня політика². Існувала і згода щодо цієї доктрини уряду Франції, і вона заплатила за це розгромом своєї армії та окупацією ворогом країни, що було небувалим в її історії національним приниженням.

¹ Гарт Б. Л. История второй мировой войны / Пер. с англ. — М., 2012. — С. 20.

² Там само. — С. 21–30.

Нова історична епоха, в яку людство вступило після розпаду СРСР, не тільки не додала стабільності міжнародним відносинам, яка загалом існувала в попередній період, фіксуючи відповідну рівновагу світових сил, встановлену в результаті Другої світової війни, а й зробила їх настільки хиткими, що в черговий раз в історії людства нехтуються основоположні міжнародно-правові принципи у сфері миру і безпеки, загрожуючи існуючому міжнародному порядку. Захід на чолі зі США, вважаючи себе переможцем у протистоянні з СРСР і користуючись зручним для себе, як йому здається, моментом, веде боротьбу за світове панування, застосовуючи для цього відкритий або прихований примус щодо інших держав і народів, не церемонячись, у разі необхідності, навіть зі своїми європейськими союзниками. Югославія, Ірак, Афганістан, Лівія стали жертвами безпосереднього застосування США сили, і така загроза існує щодо Сирії, тоді як в Єгипті, Ємені, Тунісі та інших арабських країнах розпалюється внутрішнє протистояння, що інспірується ззовні.

Ця політика привнесення хаосу в міжнародні відносини має змусити міжнародне співтовариство погодитися на силові акції США, позбавляючи суверенні народи їх захисту на основі міжнародного права. Головним супротивником цієї нової експансії Заходу, як і в попередні епохи, залишається православна цивілізація, насамперед в особі Росії. Це протистояння не між капіталізмом і комунізмом (зі зникненням СРСР ця проблема втратила актуальність щонайменше в традиційному вимірі), а протистояння в контексті концепції Тойнбі «виклик — і — відповідь», що характеризується як «боротьба цивілізацій»¹. І немає значення, в яких історичних формах виступає православна цивілізація, — у формі Московської держави, Російської імперії, СРСР або РФ.

Історичне коріння цього протистояння сягає у глибину століть, а саме у XI ст., коли глибокий розкол між ієрархами Риму та Константинополя завершився створенням західного і православного суспільств з власними цивілізаційними шляхами культурно-історичного розвитку. Жертвою цього протистояння може стати Україна, в якій від часу незалежності розігрується сценарій втягування країни в культурно-історичне середовище латинського світу, який є чужим

¹ Тойнбі А. Дж. Постигание истории. — М., 1991. — С. 106 и сл.

для більшості її населення. Особливо тривожними в цьому відношенні є наслідки подій, що мали місце, починаючи з грудня 2013 р. — квітня 2014 р. у Києві. Хотілося б застерегти від ймовірності поглиблення цивілізаційного розколу в Україні, що прямо загрожує її територіальній цілісності та існуванню як незалежної держави. Втрата Криму є результатом цього розколу, яким скористалася Росія.

Подальше загострення становища в країні внаслідок цього протистояння може призвести до повного хаосу у відносинах між різними регіонами з непередбачуваними наслідками для миру в Європі та світу в цілому. В цих умовах ідея єдності України має бути найважливішою цінністю для всіх здорових сил суспільства, спроможних протистояти дедалі зростаючій агресивності націоналізму, особливо його крайній формі — неонацизму. Необхідно позбутися вкрай небезпечних для існування незалежної України ілюзій, що Захід допоможе розв'язати наші проблеми, які є результатом багаторічних псевдореформ, та взагалі в умовах кризи Західної цивілізації це неможливо за визначенням.

Значені зміни в міжнародній системі створюють загрозу миру та безпеки щодо будь-якого регіону глобалізованого світу. В цих умовах заборона застосування сили, встановлена у Статуті ООН, відверто нехтується США та їх західними союзниками, що нагадує стан міжнародних відносин, який склався напередодні Другої світової війни. У зв'язку з цим чимало дослідників констатують падіння авторитету міжнародного права.

А. Карті, англійський філософ права, узагальнюючи їх думки стосовно цього факту, зазначає: «Міжнародне право більше не визнається західними державами в якості узди на використання сили. Вони віддають перевагу тому, що називають міжнародною справедливістю, яка веде до виродження, а не розвитку міжнародного права. Існуюча криза визнання міжнародного права, яка не обмежується лише деякими стурбованостями «постмодернового» юридичного духу, належить до значно поширеної відмови у визнанні для міжнародного права будь-якого місця у світовій спільноті»¹. З цього випливає висновок, що підхід до міжнародного права у своєму позитивному вираженні видається лише юридичною технікою, «інстру-

¹ *Carty Anthony*. *Philosophy of International Law*. — Edinburg, 2007. — P. IX.

ментальною» або «процедурною структурою»¹, позбавленою будь-якого соціального значення. Більше того, ці структури мають розумітися, виходячи з свідомості індивідів або груп індивідів, що належать до певних культурно-історичних суспільств². «Міжнародне право, — підкреслює П. Еллот, — не визнає всезагального соціального процесу, який формує реальність, а визнає лише взаємодію урядів державних суспільств, як нібито вони становлять незалежний та природний соціальний процес»³. Такий підхід є вираженням теорії позитивізму в її крайній формі, початок якій поклали Декарт і Гоббс (епістемологічний позитивізм). Таким чином, загальнолюдський об'єктивний соціальний процес (спільні інтереси народів) підміняється однобічним соціальним процесом (особливим інтересом), відокремленим від міжнародного права, заснованого на спільній правосвідомості народів. Для міжнародного права залишається сфера юридичного позитивізму, обтяжена вузьким нормативізмом, догматика якого визначається логікою та цінностями ліберальних ідей політичного порядку глобалізованого світу (відданість фінансовому капіталу транснаціональних корпорацій та формальним ознакам плюралістичної демократії, правам людини, верховенству права тощо). При цьому ігнорується багатоманітність світу, що виражається передусім у культурно-історичних цінностях основних людських цивілізацій. У результаті звеличується західна цивілізаційна модель за рахунок інших цивілізацій, хоча сама вона перебуває сьогодні в найглибшій за всю свою історію соціально-духовній та економічній кризі. На цій сумнівній основі США вважають, що вони несуть головну відповідальність за міжнародний мир і безпеку у світі, наголошуючи на цьому в кожній критичній ситуації, що нерідко стає такою не без їх участі.

Востаннє США в особі президента Барака Обама заявили про таку відповідальність у зв'язку з подіями навколо Сирії, зумовивши її «виключністю американської нації». До того ж юридичний позитивізм є найбільш послідовним заперечувальником природного права, претендуючи на монополію в науці міжнародного права. Він є також

¹ *Carty Anthony*. *Philosophy of International Law*. — Edinburg, 2007. — P. 18.

² *Carty Anthony*. *Why Theory? — The Implication for International Law Teaching // Theory and International Law*. — London, 1991. — P. 77.

³ *Carty Anthony*. *Philosophy ...* — P. 9.

протилежністю традиційному позитивізму, що визнає згоду держав у міжнародному співтоваристві основою дотримання і розвитку міжнародного права. Тим самим США намагаються створити для себе нічим необмежений політичний простір, в якому зручно (без конкурентів) конструювати зовнішньополітичні доктрини і приймати всупереч міжнародному праву односторонні рішення як складові міжнародної практики.

Певну стурбованість цим доктринальним підходом до міжнародних відносин і міжнародного права висловлює так звана критична школа міжнародного права, що виникла у США після 1945 р., отримавши в даний час поширення також у Європі. Вона відзначається евристичним підходом, прагнучи в межах юридичного позитивізму віднайти засоби розуміння зовнішньополітичної практики західних держав на чолі зі США та певним чином впливати на неї, звертаючись до творчої ролі інтелектуальної праці юристів-міжнародників. Цей творчий підхід, що виходить виключно із західних цінностей, передбачає його вплив на міжнародні відносини поза згодою всіх або більшості держав, на якій базується міжнародне право з часу Вестфальського миру 1648 р. і який посилено після Другої світової війни системою колективної безпеки ООН, та зосередження зусиль більше на нормах права в дії. Він асоціюється особливо з Дж. Кеннеді та М. Коскієннієні, які ставлять за мету воскресити в міжнародному праві роль доктрини, хоча б у маргінальному, вузькому значенні¹. Висловлюється також судження, що інтелектуальна складова професійної діяльності юристів-міжнародників передбачає моральну відповідальність за розробку ідей та формування міжнародно-правової позиції. Але жодного критерію такої відповідальності не сформульовано, що робить категорію моральності цієї школи суто декларативною. Ставиться також завдання вивести з «постмодернної латаргії Європу»². Це завдання, однак, розуміється не в світлі її самостійного розвитку, а лише як докладання більших зусиль у досягненні спільних цілей Європи та США в сучасний період. Загалом же цей евристичний підхід визначається «як інтелектуальне завдання, в якому єдиним сувереном юриста визнається існування його або її

¹ *Carty Anthony*. Philosophy of International Law. — Edinburg, 2007. — P. VII, 8.

² *Ibid.* — P. VIII, 128–137.

власної інтелектуальної свідомості»¹. Така свідомість фактично виступає у формі, не обтяженій ні мораллю, ні будь-якими почуттями добра чи любові до людей як таких. Її завдання — творити керовану США/Європою зовнішньополітичну реальність, яка відповідає їх суб'єктивним уявленням та навіть відчуттям про неї. Отже, природа цієї інтелектуальної свідомості характеризується упередженістю внаслідок того, що такий інтелектуалізм має досліджувати реальність не як пізнання її такою, яка вона є в дійсності, а на основі уявлення про неї із заздалегідь визначених суб'єктивних підходів та оцінок.

Саме в межах такої інтелектуальної свідомості, що базується на формально визначених методологічних підходах юридичного позитивізму до вивчення міжнародних відносин, ставиться проблема відродження в міжнародному праві доктрини з наданням їй значення, яке вона мала до епохи Ваттеля. Це стосується історичного періоду Європи, коли «середньовічна і класична римська концепція права як структура права розуму... визначала поведінку відповідно до обставин, що застосовувалися до природних осіб»², тобто до дії права в умовах відсутності системи суверенних держав, що виникала в результаті Вестфальського миру 1648 р. Насправді ж, це є спробою світової фінансової закуліси створити доктринальну основу для дискреційного нав'язування народам і людству в цілому своїх стандартів поведінки, які відповідають їх власним, егоїстичним інтересам, і для цього необхідно усунути суверенітет держав як головну перешкоду на цьому шляху.

З позиції методології юридичного позитивізму, критична школа й з'ясує витoki американсько-англійського юнілтерерлізму (односторонність прийняття рішень), який визначає сьогоденні зовнішню політику альянсу США — Англія, побудовану на застосуванні сили, і цій політиці автоматично слідує весь західний світ. Її прелюдією було застосування сили проти Югославії, що призвело до розпаду цієї країни з відторгненням від Сербії споконвічної території Косово. Наступними були Ірак, Афганістан, Лівія та інші арабські країни, ввергнуті подібними діями в стан хаосу. Сьогодні її черговою жертвою стала Сирія, що веде збройну боротьбу з так званою опозицією,

¹ *Carty Anthony*. *Philosophy of International Law*. — Edinburg, 2007. — P. VIII.

² *Ibid.* — P. 17.

яка фактично складається з терористичних угруповань, серед яких чимало найманців. Не минула цього й Україна. Це новий тип війни Заходу, метою якої є повалення законного уряду і яка може бути застосована до будь-якого неугодного режиму.

Факти, які досліджуються в рамках критичної школи, виявляють логіку цих дій у світлі широкого історичного контексту імперських традицій США та Англії як основи побудови нової соціальної реальності (нового світового порядку), яка, на думку її творців, мала бути створена після розвалу СРСР¹. Саме інтелектуальний потенціал даних творців має забезпечити обґрунтування цієї експансіоністської політики, виходячи з позицій «відверто імперіалістичної антропології...», яка притаманна більшій частині європейського і американського менталітетів еліти»². Так, вторгнення 20 березня 2003 р. американсько-англійських інтервенціоністських сил до Іраку стало тією рубіжною подією, на якій у доктринальному значенні відпрацьовувалася геостратегічна теорія і практика створення нової соціальної реальності, позбавленої міжнародного права. Водночас така інтервенціоністська практика мала привнести у свідомість народів синдром страху, а саме неминучість застосування сили проти того, хто наважиться чинити опір цій новій реальності.

Англієць А. Карті, один із провідних представників критичної школи, не поділяючи крайнощів цієї інтервенціоністської теорії і практики, дає оцінку війни в Іраку «як продовження реальності мовчазного колоніалізму та расизму парадигми ліберально-гуманістичного міжнародного порядку»³. Він спирається на дослідження політичного редактора «New Statesman's» Джона Кампфнера та колишнього співробітника «Chatham House» (BIAA) Марка Куртіса, що зібрали історичні свідчення інституціональної практики британської держави щодо вторгнення в інші країни, яка подається як необхідність її продовження в сучасний період⁴.

А. Карті звертається також до досліджень Роберта Купера, найближчого радника прем'єр-міністра Англії Тоні Блера, в якому, за його оцінкою, визнається «навмисне і систематичне заперечення

¹ Cooper R. *The Breaking of Nation*. — London, 2004. — P. 11 and ff.

² Carty Anthony. *Philosophy...* — P. 134.

³ Ibid. — P. 128.

⁴ Carty Anthony. *Philosophy...* — P. 128, 129.

британським урядом міжнародного права Статуту ООН щодо використання сили...і як цей ключовий радник Блера, який формує урядове мислення, ... підіймає завісу існування в даний час зобов'язання, що стосується застосування доктрини превентивного або упереджувального удару (*doctrine of preventive attack, or pre-emption*). Визначальним для розуміння цієї доктрини є те, як з її допомогою створюється конструкція загрози, згідно з якою «Британія допускає зіткнення з ворогом у поняттях найкраще знайомих забарвленнями, що походять від її колоніальної спадщини»¹.

Визначальним для здійснення доктрини превентивного удару було те, що аргументи на користь її застосування альянсом США — Англія проти суверенної держави призначалися не міжнародному співтовариству (воно ігнорувалося в світлі політики створення нової міжнародної реальності), а їх парламентам, тобто в межах виключно внутрішньополітичної відповідальності цих держав. Головним аргументом для вторгнення в Ірак, що став типовим у зовнішньополітичній практиці альянсу США — Англія, було прийняття доктрини про існуючу щодо них «загрозу від Саддама Хуссейна», щоб виправдати війну. В реальному вимірі це означало, що уряди США та Англії діють спільно в межах доктрини превентивного або упереджувального удару².

При цьому англійський міністр іноземних справ Джек Строу заявив, що ні він, ні прем'єр-міністр Тоні Блер ніколи не зв'язували цю загрозу зі словами «безпосередня» (*immediate*) або «притаманна» (*immanent*). Вона виходила лише з припущення, що Саддам Хуссейн не виконав резолюцій Ради Безпеки ООН (678, 687, 1441), згідно з якими Ірак зобов'язувався припинити розробку програм зброї масового знищення (хімічної, біологічної та ядерної). При цьому жодних доказів про порушення Іраком зазначених зобов'язань надано не було. Не підтвердилося також існування або розробка цих видів зброї після вторгнення інтервенціоністських сил США та Англії до цієї країни. Надуманими виявилися й звинувачення Блера у зв'язках іракського режиму з Аль-Каїдою³. Це було відвертим політехнологічним трюкацтвом, поданим у світлі нової реальності, творимим

¹ *Carty Anthony*. Philosophy... — P. 129.

² *Ibid.* — P. 129–130.

³ *Curtis Mark*. Unpeople, Britain's Secret Human Rights Abuses. — London, 2004. — P. 54, 63.

урядовою елітою. Саме на брехні та обдурюванні з'явилася стратегія вторгнення в Ірак, яка відтоді набула значення зовнішньополітичної доктрини альянсу США — Англія. Відповідно будь-який неугодний режим суверенної держави, звинувачений у загрозі безпеці США та Англії, може стати об'єктом застосування доктрини упереджувального удару.

Про грубе порушення основоположних норм міжнародного права з боку альянсу США — Англія свідчить і насильницька зміна іракського режиму, яка супроводжувалася стратою Саддама Хуссейна. Саме зміна режиму була головною метою вторгнення інтервенціоністських сил до Іраку, а не пошук там міфічної зброї масового знищення. Про це Блер зізнався одразу ж після вторгнення в Ірак¹, хоча раніше про це не було сказано жодного слова. Оскільки ці дії не відповідали міжнародному праву, останнє було просто проігноровано. Так, у липні 2003 р. англійський уряд, відповідаючи на запитання Комітету оборони Палати громад, протиставив безпеку Англії міжнародному праву, висловився таким чином: «Ми завжди діятимемо відповідно до юридичних зобов'язань, але також ефективно захищатимемо народ Сполученого Королівства та інтереси і забезпечуватимемо мир і стабільність»².

У «Білій книзі» міністра оборони Англії, представлений у грудні 2003 р. Палаті громад під назвою «Забезпечення безпеки у світі, що змінюється», підготовленої на розвиток іншого його документа «Огляд стратегії оборони» 1998 р., говориться: «У світі постхолодної війни ми маємо бути готовими йти на кризу, щоб вона не прийшла до нас»³. Отже, стосовно міжнародних відносин у західній доктрині з'явився новий термін «постхолодна війна», що характеризує цивілізаційне протистояння Заходу проти всього іншого світу.

5 березня 2004 р. Т. Блер, виправдовуючи доктрину «превентивного удару» або «превентивної війни», оскаржував положення Статуту ООН, у якому звернення до сили обмежується лише самообороною у випадку збройної агресії, тлумачачи поняття «вторгнен-

¹ *Curtis Mark*. Unpeople, Britain's Secret Human Rights Abuses. — London, 2004. — P. 38.

² Цит. за кн.: *Ibid.* — P. 39.

³ www.mod.uk.

ня» (invasion) у широкому контексті¹. Такий висновок Блер виправдовує тим, що «стриманість не працює перед глобальною загрозою, з якою ми стикаємося. Терористи не прагнуть бути стриманими. Держави, які незаконно поширюють або набувають зброю масового знищення, чинять так само, щоб уникнути стриманості. Я не кажу, продовжує він, що кожна ситуація призводить до воєнної дії. Але, без сумніву, ми маємо обов'язок та право запобігати матеріалізації загрози; і ми, безумовно, несемо відповідальність за те, щоб діяти, коли населення нації підкоряється такому режиму, як режим Саддама...»². Ця зовнішньополітична лінія англійського уряду, спрямована на повалення неугодних режимів, проводиться й в інших його документах, опублікованих у 2003 р., особливо в Білій книзі «Позиція безпеки у світі, що змінюється»³.

М. Куртіс дає оцінку цього документа в контексті попередніх джерел цього міністерства, які спираються на «Огляд стратегічної оборони» 1998 р., в якому зазначається: «Ми будемо все більше загрозувати тим, хто не поводитьься так, як ми говоримо, з перспективою застосування сили»⁴. Як зазначає А. Карті, «цілком зрозуміло, що загроза і використання сили вчергове стають складовою національної політики Сполученого Королівства»⁵.

Джифф Хун, міністр оборони Англії, в офіційному документі цього відомства заявив, що «засновані на силі операції» (effects-based operations) означають, що збройні сили слугують політичним та стратегічним цілям... Наша традиційна перевага тепер дає нам більший вибір у тому, «як ми забезпечуємо результат, який ми бажаємо досягти...»⁶.

У зв'язку із зобов'язанням Блера перед Бушем щодо вторгнення в Ірак, взятий у місті Кроуфорд (Техас), Роберт Купер 7 квітня 2002 р. опублікував у газеті «Observer» статтю під відверто експансіоністською назвою «Чому нам все ще потрібні імперії?». Червоною ниткою в ній проводиться думка, що «поза постмодерного континенту

¹ Наводиться з праці: *Curtis Mark. Unpeople... — P. 40.*

² www.pm.gov.uk/output/Page5461.asp.

³ www.mod.uk.WhitePaper/. — P. 1.

⁴ *Curtis Mark. Unpeople... P. 77.*

⁵ *Carty Anthony. Philosophy... — P. 132.*

⁶ www.mod.uk., chapter 4. — P. 10.

Європи нам потрібно повернутися до більш жорстких методів попередньої епохи — сили, упереджувального удару, обдурювання...»¹. А. Карті підкреслює: «Купер є тим дипломатом, якого вважають головним творцем «теоретичної структури» воєнної безпеки зовнішньої політики Блера»². У своїй книзі «The Breaking Nations» (Руйнування націй) він запропонував точну парадигму втручання (intervention) на гуманістичних підставах розвинутої країни у внутрішні справи країни, що розвивається. Він цинічно посилається на гуманність, що має бути твердо зв'язана з проблемами безпеки, яку Купер розуміє у постсучасних поняттях безтурботної якості приватного життя індивідів згідно з їх власним розвитком. Визнаючи формально існування міжнародного права, він прищеплює йому властивість «застарілості», посилаючись на нову реальність, що нагадує епоху, в якій панувала «вищість», створена енергією західних колоніальних імперій³. У зв'язку з цим А. Карті звертає увагу на мову Купера, що показує «як несподівано традиція колоніального європейського права проявляється щодо сучасних європейців»⁴.

Купер характеризує сучасні міжнародні відносини так: «Ми маємо, вперше з XIX століття, terra nullius... І там, де держава занадто слабка, вона є небезпечною і недержавні актори можуть стати надто сильними. Якщо вони стануть украй небезпечними для авторитетних держав, щоб це терпіти, стає можливим захисний імперіалізм (defensive imperialism). Якщо ж недержавні актори, особливо наркотичні, злочинні або терористичні синдикати звертаються до використання недержавних (саме досучасних) центрів для завдання ударів по більш упорядкованих частинах світу, тоді організовані держави, врешті-решт, мають взяти на себе відповідальність»⁵. Виходячи з такої суто суб'єктивної оцінки міжнародних відносин, він поділяє міжнародне співтовариство на три частини: «досучасну» (pre-modern), «сучасну» (modern) та «постсучасну» (post-modern). «Досучасний світ» охоплює обширну сферу, в якій держави втратили

¹ www.observes.guardian.co.uk/worldreview/story/0,11581,680117,00.html

² *Carty Anthony*. Philosophy... — P. 132.

³ *Cooper Robert*. The Breaking of Nations. — London, 2004. — P. 15, 16.

⁴ *Carty Anthony*. Philosophy... — P. 133.

⁵ *Cooper Robert*. The Breaking of Nations... — P. 17, 18.

монополію на законне застосування сили¹. Згідно з Купером цей світ характеризується відсутністю достатньо ефективної держави, якій притаманний постімперський хаос, як це має місце в Сомалі, Афганістані, Ліберії тощо. Внаслідок цього «досучасна держава» не відповідає критерію Вебера — мати законну монополію на використання сили, що робить таку державу об'єктом її застосування².

За Купером, формування поняття «сучасний» стосується ООН, в якій переважають досучасні держави. Це означає, що практично мова сучасного ООН не застосовується стосовно сучасних держав. Тому неправильно говорити про те, що в цьому значенні порушується Статут ООН. Він просто концептуально не може застосовуватися³. Сучасність ООН полягає в тому, що вона спирається на суверенітет держави і що останній, у свою чергу, заснований на поділі внутрішньої та зовнішньої політики⁴. За словами Купера, сфера ООН є світом, у якому кінцевою гарантією безпеки залишається сила. І така оцінка, на його думку, є істиною як для реалістичних концепцій міжнародного співтовариства, що характеризують його управління з позицій зіткнення інтересів, так і для ідеалістичних теорій, згідно з якими анархія держав може бути замінена гегемонією світового уряду або колективною системою безпеки⁵. Ці висновки Купера супроводжуються явним перекрученням природи права ООН та його механізмів: «Статут ООН підкреслює суверенітет держави, з одного боку, та цілі підтримання порядку силою»⁶, що є не більше, ніж нездійсненною мрією перетворити цю Організацію на силову структуру Заходу.

До «постсучасного» світу Купер відносить лише західні держави, залишаючи поза ним усі інші держави міжнародного співтовариства, у тому числі Росію та Китай, що представляють власні цивілізації. Навіть у «сучасному» світі, підкреслює він, звернення до норм Статуту ООН з приводу типових загроз безпеки є зайвим, оскільки для їх подолання класичне міжнародне право не готове⁷.

¹ *Cooper Robert. The Breaking of Nations...* — P. 66–69.

² *Ibid.* — P. 69.

³ *Ibid.* — P. 16–37.

⁴ *Ibid.* — P. 22–26.

⁵ *Ibid.* — P. 25.

⁶ *Ibid.* — P. 23.

⁷ *Ibid.* — P. 62.

Характеризуючи зміст доктрини «превентивної дії, сформульованої в Національній стратегії безпеки США, Купер говорить, що вона збіжна з традиційним значенням британської доктрини балансу сил»¹. Він наводить історичний приклад війни за іспанську спадщину (1701–1713), яка велася Англією з метою запобігти об'єднанню французької корони з іспанською короною. На Англію ніхто не нападав, але якщо б вона чекала, що дві корони створять нову наддержаву, то не було б можливості подолати її напад². Саме Утрехтський мир 1713 р., який завершив цю війну і під яким, поряд з Францією та Іспанією, свої підписи поставили Англія та Нідерланди, проголосив, що «мир і спокій християнського світу може бути відновлений справедливим балансом сили (*justum potentiae equilibrium*), який є найкращою і найбільш поважною основою взаємної дружби та міцної злагоди»³.

Але розуміння Купером доктрини превентивного удару нічого спільного не має з війною за іспанську спадщину, оскільки в ті часи з боку Англії вона велася за свою власну безпеку на основі відновлення у Європі балансу сили. Тоді як сучасна доктрина США превентивного удару спрямована на отримання односторонніх переваг у світі, виходячи з вищості західної цивілізації та виключності американської нації. Це наочно демонструється ним так: «Якщо б кожний узяв на озброєння превентивну доктрину, світ перетворився б на хаос... Система, в якій потребується превентивна дія, може бути стабільною лише за умови домінування однієї держави або концерту держав. Тому доктрина упередження має бути доповнена доктриною стійкої стратегічної переваги (*doctrine of enduring strategic superiority*), і в дійсності це є головною темою Національної стратегії безпеки США...»⁴. А. Карті справедливо зазначає, що, «не задовольняючись запереченням доктрини міжнародного права, що стосується застосування сили, Купер нищить сутність верховенства права як стандарту формального рівноправ'я»⁵.

¹ *Cooper Robert*. The Breaking of Nations... — P. 64.

² *Ibid.* — P. 135, 136.

³ *Palmer N. D.* and Perkins H. C. International Relations... — P. 318.

⁴ *Cooper Robert*. The Breaking of Nations... — P. 64, 65.

⁵ *Carty Anthony*. Philosophy... — P. 136.

Купер звертається також до створення умов постсучасного спокою Європи, мотивуючи їх ліберальними цінностями, сила яких полягає у «зверхності індивіда над колективом, приватного над публічним та внутрішнього над іноземним. Це виражає себе в постнаціональній сумісності, прозорості (особливо у сфері безпеки і воєнних питаннях) та пріоритеті персонального розвитку індивіда над химерою могутності та престижу держави. Ця європейська якість життя ґрунтується на парасольці безпеки США, так само як забезпечується подібний спосіб життя в Японії та на значній частині Американського континенту»¹. Він констатує, що «все це значно обмежує проведення необхідних європейських «гуманітарних» інтервенцій, тобто інтервенцій, зумовлених, у будь-якому випадку, головним чином потребами забезпечення якості європейського способу життя. Можливо, хтось зможе приєднатися до постсучасного співробітництва Імперії Європа, долучившись коли-небудь до нього більш широко»². Однак, підкреслює він, привабливість постсучасної імперії як мрії може ніколи не збутися, і, поки це не станеться, «постсучасний простір має бути спроможним захистити себе»³. Купер визнає, що американське домінування, не вкладаючись у рамки міжнародного права, не може розраховувати на узаконення цього стану. Тому «має існувати віртуальна (virtual) монополія сили. У даний час вона належить США і, зрозуміло, що США здійснюватимуть її у власних інтересах»⁴.

Відповідно до вимог «постсучасного світу» має бути й реорганізована ООН, яка, на думку Купера, не втратила ще своєї легітимності⁵. Але основною метою оновленої ООН має стати готовність регулярного ведення превентивних війн, щоб «поширювати демократію та ліберальну державу як єдину форму правління, що може зробити світ безпечним»⁶.

Оточення президента Буша і сам він представляли дії США щодо заміщення міжнародного права доктриною упереджувального удару

¹ *Cooper Robert. The Breaking of Nations...* — P. 161.

² *Ibid.* — P.78.

³ *Ibid.* — P.79.

⁴ *Ibid.* — P.167.

⁵ *Ibid.* — P. 167.

⁶ *Ibid.* — P. 177.

як інтелектуальне вираження релігійного інстинкту, позбавленого ідеї юридичного процесу. Цей підхід розглядається ними в контексті американської традиції, що пояснює в цілому «жорстокість історії зовнішньої політики США»¹.

Водночас у США існує критика нехтування юридичним процесом, яка не визнає відсутність його в релігійних віруваннях американців. Так, Р. Джавітт і Дж. Лоуренс характеризують правління Буша як «так зване президентство віри» (faith presidency), тобто таке, що обтяжене релігійним елементом, у якому відсутній міжнародний юридичний процес. Вони пояснюють це помилковим тлумаченням Старого Завіту християнської Біблії, що нібито й призводить до ігнорування самої ідеї юридичного процесу². Але для юриста, зазначає А. Краті, складним для сприйняття цього аргументу є те, що, надаючи значення протестантським релігіям в ознаках американської ідентичності, вони думають, що «виправлення помилкової теології є суттєвим для поновлення місця міжнародного права в американській культурній ідентичності. Однак це не є частиною їх аргументу, що «істинне міжнародне право відразу знову виявить релігійне коріння»³, як це було йому притаманне в середньовіччі, а саме до Гуго Гроція та Вестфальського миру 1648 р.

Інші ж, зокрема, Рон Саскін, будучи редактором «Sojourness» і автором книги «Faith works» (Вчинки віри), у своїй статті «Without a Doubt» (Поза сумнівом), опублікованій у 2004 р. у «New York Times Magazine», також визначив діяльність Буша як «президентство, засноване на вірі» (faith — based presidency), подаючи його правління як «модель з нами або проти нас» (a wish — us — or — against — us model)⁴. Він звертає увагу на те, що Буш, ознайомившись з цією книгою, сказав йому (січень 2002 р.), що він «зрозумів, чому Америка потребує керівництва її духовенства». За словами Саскіна, «всупереч визнаним фактам, президент говорить», що він спирається на свою

¹ *Carty Anthony*. Philosophy... — P. 143.

² *Jewett Robert and Lawrence John Shelton*. Captain America and the Crusade against Evil.-Harvard, 2004. — P. 290.

³ *Carty Anthony*. Philosophy... — P. 143.

⁴ Цит. за: *Carty Anthony*. Philosophy... — P. 143–144.

силу волі або свій інстинкт, щоб керувати державним кораблем, і за це він молиться»¹.

Відповідь на запитання, якою ж релігією керується Буш, Саскін бачить у словах одного з помічників президента, висловлених у бесіді з ним: «Він сказав, що хлопці (guys), подібні мені (Саскіну. — В. Д.), перебувають «у тому стані, який ми називаємо реально заснованим співтовариством», яке він визначив як спільноту людей, які «вірять, що рішення прийдуть від вашого розсудливого вивчення видимої реальності». Я кивнув і пробурмотів щось про принципи освіченості та емпіризму. Він обірвав мене і сказав. «Це більше не шлях світу, діяти реально будь-де... Ми тепер є імперією, і коли ми діємо, ми створюємо нашу власну реальність. І поки ви розсудливо вивчаєте цю реальність, як ви це робите, ми знову діємо, створюючи інші нові реальності, які ви можете теж вивчати, і це є способом уладнання подій. Ми є акторами історії, а ви, всі ви, займатиметесь тим, щоб вивчати те, що цей погляд і є «сутністю президентства Буша»².

Р. Джавіт і Дж. Ш. Лоуренс, звертаючись до специфіки інтелектуального контексту «президентства віри» Буша, намагаються з'ясувати уявлення про його президентство, виходячи із значення протестантських релігій як таких, що можуть, на їх думку, сприяти відновленню місця міжнародного права в американській культурній традиції і, отже, в міжнародному співтоваристві³. Як зазначає А. Карті, «вони стверджують, що це «президентство віри», за певного потурання широкої американської громадськості, більше вбирає іудейсько-християнську традицію в американську ідентичність у богоугодній манері, приписуючи собі чеснотливу ідентичність нескінченності Бога, ніж розуміючи значення того, що трансцендентний та звинувачуючий Бог незалежно оспорює їх крайню обмеженість та неодноразову помилковість моральних обрань. Сутність цих обрань є самоідолізація, що відвертає страх або небезпеку в демонізації інших. Легковірний розгляд та відчуження незалежного факту, трансцендентність світу за власним «Я» є першими умовами незалежного процесу та верховенства права. Вони затемнюються

¹ *Carty Anthony*. Philosophy... — P.144.

² Цит. за: *Ibid.* — P. 144.

³ *Jewett Robert and Lawrence John Shelton*. Captain America... — P. 291–233.

тим, що Джавітт і Лоуренс називають популярним фашизмом (pop fascism), який вбирає в себе всі елементи права в американську ідентичність»¹. За їх словами, з практичної точки зору, популярний фашизм означає, що «ми маємо простежити вплив біблійних моделей тріумфального Бога та його побідоносного народу як розуміння в моральній структурі справедливості (right) вести до перемоги і несправедливості (wrong) вести до поразки. Нам необхідно ретельно досліджувати причини поразки та перевіряти психічний вплив неподоланих сумнівів щодо неї»².

Звичайно, ця спроба з'ясувати характер «президентства віри» далека від світоглядної основи віри в «трансцендентну справедливість» Бога, згідно з якою не можна заслужити його милість, заздалегідь вбачаючи себе невинними, що автоматично тягне визнання винними всіх тих, хто не згоден зі «справедливістю невинних» і покарання за це упереджувальним ударом. Це нагадає джихад вірних проти невірних, характерний для ідеології ісламського фундаменталізму, проти якого нібито виступають США, запозичуючи у нього методи боротьби. По суті, це є заперечення категорії моральності в міжнародному праві, що означає повернення до «гоббсівської теорії пізнання, в якій немає місця для самопізнання власного «Я», окрім аналізу поширення (особливої) сили суверенного «Я» (тобто геополітичного) до своєї вищої межі»³.

Отже, цей доктринальний підхід до міжнародних відносин та міжнародного права характеризує в нинішній період ставлення США до людства як такого. Не кажучи вже про сучасне міжнародне право, яке несумісне з поділом людей і народів на «чистих» і «нечистих» (це нагадає його стан періоду колоніалізму з поділом народів на «цивілізовані» та «нецивілізовані»), він суперечить основоположним принципам людської моралі, що поступово утверджувалася протягом тисячоліть і яка не може бути зруйнована будь-якою силою, що претендує на виключне становище у світі.

Ця доктрина не може принести їх творцям ні слави, ні користі і, безумовно, зазнає краху, як це не раз було в історії з подібними доктринами внаслідок хибності їх цілей та нездійсненності за визначен-

¹ *Carty Anthony*. Philosophy... — P. 143.

² *Jewett Robert* and Lawrence John Shelton. Captain America... — P. 274–275.

³ *Carty Anthony*. Philosophy... — P. 222.

ням. І цей процес вже розпочався: вперше «постсучасний світ» в особі альянсу США — Англія та його запальної союзниці Франції змушений був відступити від завдання вже підготовленого удару американських військових сил по Сирії. Так само США змушені були наприкінці 2013 р. відмовитися від силової акції проти Ірану у зв'язку зі здійсненням ним своєї ядерної програми, проігнорувавши навіть величезний тиск на них з боку Ізраїлю.

Тим самим у світі з'являється «нова реальність», але зовсім не та, на яку розраховувала фінансова закуліса, готуючи цей удар. Нова реальність віддзеркалює зміни, що останнім часом відбулися в міжнародному співтоваристві. По-перше, це позиція більшості населення в самих США та Англії, яке, усвідомлюючи катастрофічні наслідки подібних дій в Іраку, Афганістані, Лівії тощо, висловилося проти чергової воєнно-політичної авантюри своїх урядів. А по-друге, це означає, що у світі відбувається невідпорний процес виникнення нового балансу сил, що змусив цей альянс та Захід загалом повернутися в сирійському та іранському питаннях на позиції міжнародного права і віднайти рішення в рамках Ради Безпеки ООН, як цього й вимагає Статут ООН.

Цим самим був розвіяний міф західної пропаганди про неефективність ООН та політичну неспроможність постійних членів цієї Ради приймати узгоджені рішення з підтримання миру і безпеки. Це чутлива поразка тих, хто сповідує силу в міжнародних відносинах, штучно прищеплюючи міжнародному праву властивість «застарілості». Вона свідчить про те, що період «постхолодної війни» може коригуватися на користь миру і порядку, як і те, що період одноосібної гегемонії США у світі як єдиної наддержави завершується, або принаймні не є вже незаперечним фактом. Звичайно, міжнародне співтовариство ще не раз стикатиметься з рецидивами політики сили з боку США та їх західних союзників, але для народів і багатьох держав переваги мирного розв'язання конфліктів на основі міжнародного права матимуть більшу привабливість, ніж внесення хаосу в міжнародні відносини з непередбачуваними діями державних і недержавних акторів.

Для забезпечення територіальної цілісності України і, отже, усунення загрози миру в Європі необхідна внутрішня і міжнародна домовленість щодо створення в країні нового устрою на основі

децентралізації влади та гарантування їй нейтрального статусу. Це було б можливо за умови, на яку, однак, все ж важко розраховувати, що США позбавляться ілюзій стосовно їх реальних можливостей одностороннього домінування у світі. Останній за фактом став біполярним і безповоротно рухається до багатополарності. Тому в ім'я збереження України як суверенної держави необхідний компроміс, який би влаштував усіх глобальних гравців. Женевська заява від 17 квітня 2014 р., в якій представлені певним чином узгоджені підходи США, Росії, Європейського Союзу та України щодо деескалації напруженості в країні та відновлення безпеки всіх громадян, надала деяку надію про початок руху в цьому напрямкі.

Відхід зовнішньої політики США, як і Заходу в цілому, від міжнародного права, який у специфічній формі оспорюється критичною школою, не є новим явищем, притаманним лише «постсучасному світу». Цей процес, розпочавшись ще напередодні Другої світової війни і поновлений з виникненням у світі «холодної війни», знайшов втілення в теорії реалізму. Її класичні представники Є. Карр та Г. Моргентау, не заперечуючи міжнародне право як таке, але, надаючи переважне значення так званим реальностям у міжнародних відносинах, бачили в ньому обмежену роль. Згідно з цією концепцією міжнародне право неминуче виражає інтереси найбільш могутніх держав, які, використовуючи це своє становище, тлумачать його на свою користь¹.

Після закінчення Другої світової війни реалісти, «особливо в перший період холодної війни», наводили аргументи проти тенденції з боку західних держав обрати надмірно юридичний підхід до світової політики². Фактично це означало незгоду з новим міжнародним порядком, встановленим у Статуті ООН. У зв'язку з цим Джорж Кеннан вже в ті часи вважав, що для більшості членів міжнародного співтовариства необхідно мати ефективний юридичний режим, подібний цінностям та позиціям, які притаманні США³.

¹ Див.: *Carr E. H. The Twenty Years Crisis 1919–1939.* — London, 2003. — P. 219; *Morgenthau Hans T. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Place.* 3rd. — New York, 1965. — P. 285.

² *Armstrong David, Farrll Theo and Lambert Helene. International Law and International Relations.* — Cambridge, 2007. — P. 16.

³ Див.: *Kennan Georg F. American Diplomacy 1990–1950.* — Chicago, 1951. — P. 95–96.

Водночас домінування в міжнародних відносинах теорії реалізму співвідноситься з домінуванням у міжнародному праві теорії юридичного позитивізму. Ці дві найважливіші течії в сучасній західній доктрині є «цілком сумісними»¹. Доповнюючи, по суті, одна одну. Як перша, так і друга теорія у здійсненні своїх цілей віддають перевагу структурним підходам (інституціоналізму), в яких пріоритетне значення належить інтелектуальній еліті, що діє всупереч традиційним цінностям, притаманним західному суспільству, зокрема відданості юридичного процесу та ролі індивіда як особи з власним мисленням. Особливо останнє дедалі більше заміщується його природним егоїзмом, доводячи цю притаманну людині властивість до крайнього ступеня відчуженості від загальних інтересів суспільства і, отже, держави, яка перестає бути його центром. Власний егоїзм, що обертається виключно в матеріальній сфері, став смислом життя західної людини, породжуючи як зневагу до самостійної думки людини, так і недовіру до неї самої людини. Як зазначає німецький теолог і філософ А. Швейцер, «організовані державні, соціальні та релігійні об'єднання нашого часу намагаються змусити індивіда не зосереджувати свої переконання на власному мисленні, а приєднуватися до тем, які вони для нього визначили. Людина, яка виходить з власного мислення і тому духовно вільна, уявляється їм чимось незручним та таким, що тривожить. Вона не надає достатніх гарантій того, що поводитиметься в даній організації належним чином... Дух часу сприяє скептичному ставленню сучасної людини до власного мислення, роблячи його сприятливішим до авторитарної істини»².

Р. Купер, який персоніфікується з цим доктринальним підходом до зовнішньої політики, формулює загальний принцип ведення справ з незахідними державами, які, як зазначає А. Картер, «є несумісними з міжнародним правом Статуту ООН. Цей принцип засновується на відкрито імперіалістичній антропології, яку, не дивно, він бачить властивою як більшій частині європейського, так і американ-

¹ *Simpson Gerry*. The situation on the international legal front: the power of rules and the rule of power // *European Journal of International Law* 11. — 2000. — P. 452.

² *Швейцер Альберт*. «Я родился в период духовного упадка человечества» // *Кризис сознания*. — М., 2009. — С. 6–7.

ського менталітетів еліти»¹. У результаті зовнішня політика вилучається з суспільних відносин держави, трансформуючись у «право» еліти на її вироблення та здійснення.

У свою чергу, ідеї реалізму та юридичного позитивізму розглядаються в західній доктрині крізь призму лібералізму, який претендує бути посередником між ними, піддаючи критиці першу за ігнорування міжнародного права, а другу — за недостатню його роль у сприянні міжнародному співробітництву. Лібералізм виставляє себе міждисциплінарною наукою, яка зв'яже ліберальні ідеї з ідеями реалізму та прагматичного позитивізму на основі визнання виключної ролі США в міжнародних відносинах та необхідності здійснення, виходячи з цієї їх характеристики, цілей «постсучасного світу», претендуючи на «узаконення глобального управління»². Досягнення цього ліберали, подібно реалістам та позитивістам, бачать у функціоналізмі, який у різні історичні періоди був представлений функціоналістською і неофункціоналістською теоріями та теорією взаємопов'язаного світу. Особливо остання розглядається як політика складного та взаємопов'язаного світу, де недержавні актори та державна бюрократія діють через транснаціональні мережі та міжнародні інститути як складові глобалізованого світу. Погляд лібералів на ті чи інші інститути (Лігу Націй, ООН, Організацію Північноатлантичного договору тощо), хоча й відрізняються від поглядів реалістів та позитивістів, особливо в світлі їх критики морального релятивізму останніх, вони мають спільну основу, якою є однополярність США та вплив цього чинника на міжнародний правопорядок.

Так, ліберальна теорія юридичного процесу протиставляється сутності принципу позитивізму, згідно з яким право є і має бути відокремленим від моралі. Ліберали вважають, що це позбавляє право його мети, що полягає в служінні соціальним цілям³. Однак теорія юридичного процесу, по суті, також відкидає існуюче міжнародне право, хоча й не такою мірою, як юридичний позитивізм, використовуючи привід, що воно однаково легалізує демократичні та тоталі-

¹ *Carty Anthony*. The Philosophy... — P. 134.

² *Armstrong David*, Farrll Theo and Lambert Helene. International Law and International Relations. — Cambridge, 2007. — P. 83.

³ Див. докл. *Armstrong David*, Farrll Theo and Lambert Helene. International Law. — P. 88.

тарні режими. Тому, на думку лібералів, необхідний прогресивний розвиток міжнародного права, що має засновуватися на «міжнародних політико-утворюючих процесах» (international policy-making processes)¹. Ця теорія отримала розвиток в особі професорів Ельського університету М. Макдугала, Г. Лассвела, М. Різмана, що створили так звану Ельську або Нью-Хевенську школу. Вони розробили цей політико-орієнтований підхід (politico-oriented approach) для внутрішнього права, виходячи зі спільних для західних суспільств цінностей. Це зумовило критичне ставлення лібералів до «удаваного універсалізму» (make-believe universalism) традиційного міжнародного права, що будується лише на нормах, узгоджених державами².

Подальший розвиток ліберальна теорія юридичного процесу отримала по лінії визнання ціннісних характеристик міжнародного права, а саме його ролі в підтриманні загального миру у світі, відзеркалюючи паритет ядерних озброєнь двох наддержав, який склався у 60-х роках³; та в стабілізації міжнародних відносин як таких, що продемонструвало розв'язання у 1962 р. кубинської ракетної кризи⁴.

У 90-х роках виникла нова ліберальна теорія, яка знову повернулася до ідеологічного коріння західного суспільства та заздалегідь наперед визначеної мети. Це так званий республіканський лібералізм, представлений в американській доктрині міжнародного права Ф. Тесоном, Т. Френком та Анна-Марією Слотер, які відродили в період «похолодної війни» поняття моральної асиметрії між демократіями і недемократіями та використання проти останніх сили в рамках «ліберального міжнародного права»⁵. Демократія еволюціонувала «від морального наказу до міжнародного юридичного зобов'язання»⁶. Ліберальні демократії мають «обов'язок» використовувати силу для перешкодження недемократіям у набутті зброї масо-

¹ *Armstrong David*, Farrll Theo and Lambert Helene. International Law. — P. 83.

² *Ibid.*

³ *Falk Richard A.* New approaches to the study of International law // American Journal of International Law, 1961. — P. 477–482.

⁴ *Henkin Louis.* How Nations Behave. — New York, Washington, London, 1968. — P. 5, 180, 216–242, 257.

⁵ *Teson Fernando R.* The Kantian theory of international law // Columbia Law Review, 1992. — P. 89, 92.

⁶ *Frank Thomas M.* The emerging right to democratic governance // American Journal of International Law, 1992. — P. 47, 90.

вого знищення в рамках прагнення встановити у світі «новий транснаціональний ліберальний порядок»¹. «Цікаво, там, де Фолк зіставляв людську гідність та стратегію стабільності як конкуруючі цінності, стверджуючи, що світ не може дозволити собі моральний релятивізм, зумовлений ризиком ядерної війни, нові ліберальні теорії міжнародних відносин не бачать такої напруженості»².

Отже, новітня ліберальна теорія, як і практика ліберальних демократій, не є «поступливою стосовно міжнародного права»³. Вона, по суті, відмовляється навіть від пояснювального підходу до нього, зосереджуючись на необхідності надання йому наперед визначеної ролі⁴. Теорія юридичного процесу намагається помістити міжнародне право в суто політичному контексті, в межах якого воно має створюватися та діяти. «Цей погляд відкидає поняття права лише як неупереджене застосування норм. Міжнародне право повністю є процесом прийняття рішення»⁵. В цьому правотворчому та правозастосовному процесах пояснення права, якщо і може мати місце, заздалегідь підпорядковується прийнятим приписам, сформульованим виключно в політичних доктринах західних держав як належних до «постсучасного світу».

У 90-ті роки з'явився конструктивізм — нова теорія як вираження соціального конструювання світу. Вона отримала значне поширення як у США, так і в Європі, зайнявши важливе місце в сучасній міжнародно-правовій доктрині Заходу. Це був виклик реалізму та лібералізму з їх раціональним підходом до світової політики, що виходить відповідно з розподілу сили та розподілу інтересів. Тоді як раціоналісти допускають мінімальну роль ідей, обмежуючись «дорожніми картами» і нормами, що керують діями держав, конструктивісти свою увагу зосереджують на соціальних структурах, що

¹ *Slaughter Anne-Marie*. International law in world of liberal states // European Journal of International Law, 1995. — P. 503– 25.

² *Armstrong David*, Farrell Theo and Lambert Helene. International Law... — P. 91.

³ *Alvarez Tose E*. Do liberal states behave better? critique of Slaughter's liberal of International Law, 2001.

⁴ Див.: *Slaughter Anne-Marie*. International law... — P. 235.

⁵ *Higgins Rosalyn*. Policy, consideration and the international judicial process // International and Comparative Law Quarterly, 1968. — P. 58.

складаються, на їх думку, з ідентичностей, норм та широкої сфери нормативних акторів світової політики¹.

На філософію конструктивізму, який прагне з'ясувати, що змушує західний світ триматися разом, значною мірою вплинула соціологія Еміля Дюркгейма та Макса Вебера, які ще наприкінці XIX — у першій половині XX ст. зверталися до ролі ідей у соціальному житті. Для Дюркгейма це ідеї, що існують не в головах людей, а ті, що характеризують соціальний світ зовні. Через соціальну взаємодію вони трансформуються в соціальні факти, такі як мова, релігія вірування та моральні норми, і, встановлені як такі, набувають значення соціальних фактів, впливаючи таким чином на поведінку держав та інших акторів. Вебер, у свою чергу, в 40-х роках через розкриття казуальності соціальних фактів намагався з'ясувати вплив ідей на поведінку як самостійної сфери науки². Конструктивісти виходять з того, що люди в процесі мислення значною мірою визначають свої прагнення. Звідси держави, які відчують себе достатньо могутніми, прагнуть діяти незалежно від своїх інструментальних можливостей.

Для конструктивістів інтерес походить від ідентичностей, що є критерієм вибору дії в конкретних сферах та стосовно конкретних акторів. На їх думку, соціальна складова світової політики містить також норми, що є міжсуб'єктивними переконаннями соціального та матеріального розуміння світу, вказуючи акторам, що вони можуть і мають робити в даних обставинах. Міжсуб'єктивність цих переконань проявляється в тому, що вони поділяються людьми та суспільствами як соціальні факти. Вони є переконаннями не лише стосовно соціальних норм і угод, але також стосовно фізичного світу та законів науки³. Таким чином, норми включають як переконання, що є справедливим і правильним⁴, так і переконання, що є здійсненим та

¹ Див.: *Armstrong David*, Farrll Theo and Lambert Helene. *International Law...* — P. 95.

² Дискусія стосовно конструктивізму міститься в працях: *Ruggie John Gerald*. *What makes the world hang together? Neo-utilitarianism and the social constructivism challenge* // *International Organization*, 1998. — P. 857–861 та *Kratochwil Friedrich*. *The force of prescriptions*, 1994. — P. 699–703.

³ Див.: *Kratochwil Friedrich*. *Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International and Domestic Affairs*. — Cambridge, 1989. — P. 21–24.

⁴ Див.: *Tannenwald Nina*. *The Nuclear Taboo*. — Cambridge, 2005. — P. 45.

ефективним¹. Конструктивісти вважають, що такі норми виходять далеко за межі регулятивної ролі, діючи на більш глибокому утворюючому рівні, і тому вони мають особливе значення².

Конструктивісти піддають критиці раціоналістичні теорії за крайню формалізацію їх підходів до забезпечення інтересів західних держав у світовій політиці. Як зазначають Д. Армстронг, Т. Фаррелл та Х. Ламбер, «раціоналісти в міжнародних відносинах трактують інтереси держав (та інших акторів) як фіксовані: саме щоб збільшити безпеку та процвітання через самодопомогу (для реалістів); та через інтенсивність взаємної допомоги (для лібералів). Конструктивісти активізують значущість інтересів, стверджуючи, що вони походять від ідентичностей... До тих пір, поки реалізм і лібералізм пропонують пояснення, чому держави, заявляючи про свої інтереси та матеріальні можливості, обирають боротьбу або співробітництво одна з одною, такі раціоналістичні теорії не можуть пояснити «зміст і джерело державних інтересів та соціальну фабрику світової політики»³.

Конструктивізм прагне визнати в міжнародних відносинах роль як структури, так і агентства. Соціальні структури включають ідентичності та норми, що встановлюються акторами, їх соціальну ситуацію та сферу соціальної дії. Звертаючись до дії, сумісної з цими ідентичностями та нормами, актори узаконюють та відтворюють соціальну структуру питання, що є предметом обговорення. Конструктивісти вказують на процес, де актори соціалізуються в нормах, які є його результатом. Він включає оволодіння елітою цими нормами, інституціоналізацію норм у дискурсі даного суспільства та його культури. Особливе значення надається останньому елементу соціалізації, де актори визнають нові норми законними та автоматично діючими⁴.

¹ Див.: *Eden Lynn*. *Whole World on Fire: Organization, Knowledge and Nuclear Weapon Devastation*. — New York, 2004.

² Див.: *Dessler David*. *What's at stake in the agent — structure debate* // *International Organization*, 1989. — P. 454–456.

³ *Armstrong David*, *Farrll Theo* and *Lambert Helene*. *International Law ...* — P. 96.

⁴ *Nye Joseph*. *Nuclear learning and us — soviet security regimes* // *International Organization*, 1987. — P. 371–402; *Finnemore Martha* and *Sikind Kathyryn*. *International norm dynamics and political change* // *International Organization*, 1998. — P. 887–917.

Більшість конструктивістів, особливо американських, належать до так званих традиційних конструктивістів (*conventional constructivists*), які, пов'язуючи себе з соціальним підходом до вивчення світової політики, прагнуть дослідити казуальний вплив ідентичностей та норм на поведінку. Іншу впливову групу конструктивістів становлять так звані критичні конструктивісти (*critical constructivists*), особливо європейські, які використовують критичні теорії міжнародних відносин, поширюючи їх на міжнародне право. Вони заперечують соціологічну науку з її об'єктивізацією вивчення реальностей, зосереджуючись на власних оцінках фактів та перспективах, що випливають з них¹. Один із провідних представників конструктивізму М. Коскеннієні, який, будучи спочатку прихильником традиційного конструктивізму, що визнає процес встановлення нормативного змісту міжнародного права в значенні казуальності, трансформував ці свої погляди, наблизившись до позиції критичного конструктивізму, для якого перспектива міжнародного права бачиться як «форма, обтяжена знанням» (*a knowledge — laden form*) соціальних відносин². Відповідно міжнародне право розглядається ним як «особливе відчуття (*a particular sensibility*) міжнародних питань, або як заздалегідь визначені позиції та упередження щодо них»³. Він визначає «міжнародне відчуття» (*international sensibility*) як історичне можливе та спрямоване на міжнародну реформу згідно з моделлю західної цивілізації та інституціональною сучасністю⁴. Коскеннієні віддає перевагу концепції «відчуття» перед концепцією «ідей» тому, що перша, на його думку, пропонує більш рухомий міжсуб'єктивний світ як більш пристосований до суперечностей та змін⁵.

Однак більш толерантним до міжнародного права є підхід традиційного конструктивізму, який пропонує певною мірою зчеплення з позитивізмом та теорією юридичного процесу⁶. Але і він страждає

¹ Див.: *Armstrong David, Farrll Theo and Lambert Helene. International Law ...* — P. 100.

² *Armstrong David, Farrll Theo and Lambert Helene. International Law...* — P. 100.

³ *Koskenniemi Marti. The Gentle Civilizes of Nations: The Rise and Fall of International Law. 1870–1960.* — Cambridge, 2005. — P. 3.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

⁶ Див. докл.: *Armstrong David, Farrll Theo and Lambert Helene. International Law...* — P. 102.

однобічністю внаслідок визнання аксіомою вищості західної цивілізації, що характеризує методологію традиційного конструктивізму як об'єктивістську, і, отже, також як заздалегідь упереджену.

Теорії реалізму, ідеалізму та конструктивізму (критичний підхід), хоча і різняться своєю методологією, виходять з вищості західної цивілізації на чолі зі США, обґрунтовуючи звернення до сили необхідністю прищеплення незахідному світу ліберальних цінностей. У цій крайньо радикальній та дискреційній моделі сучасних міжнародних відносин, обтяженої штучно створеним поняттям «постхолодної війни», позитивне міжнародне право проголошується «застарілим» і таким, що підлягає витисненню з міжнародної системи як посереднім, так і прямим насиллям (violence). Об'єктом насилля може бути будь-який актор міжнародних відносин, який не поділяє цих цінностей, або вважається таким, незалежно від цивілізаційних чинників власного буття. За висновком А. Карті, лібералізм у США розглядається виключно з позиції західного споживацького суспільства, який являє собою «матеріалістично-гедоністичну культуру, що вимагає мілітаризованого контролю планети для забезпечення безперервної експансії. Жадова, суб'єктивний індивідуалізм є антропологічною основою для споживчої ринкової економіки, яка глобально утверджує себе через риторику прав людини та ліберальну демократію. Легалізовані, щоб здійснюватися, права людини обставляються узаконенням риторики міжнародного правового порядку, посиленого зверненням до гуманітарної інтервенції та підтвердженням права упереджувального удару проти урядів, які загрожують іншим через «тероризм проти власного народу» та проти їх сусідів. Іншими словами узаконення прав людини в даний час є вирішальним для перенесення вини за проблемами міжнародного хаосу за межі західних суспільств та узаконення насилля проти незахідних суспільств»¹.

Зазначені теорії становлять філософську основу сучасних політичних доктрин Заходу, в яких лібералізму відводиться роль ідеологічного обґрунтування категорій сили та підкорення в міжнародних відносинах. Ці доктрини базуються на дискреційній основі, що охоплює не лише безпосередньо сферу застосування сили в міжнарод-

¹ *Carty Anthony. Philosophy... — P. 194–195.*

них відносинах, а й практично весь спектр їх правового регулювання, включаючи основні джерела міжнародного права. До процесу переосмислення останніх підключилися й деякі представники російської науки міжнародного права.

Так, Р. Каламкарян, звертаючись до концепції Г. Шварценберґера «агентства з визначення права» як складової ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, надає доктринам учених значення, що виходить за межі додаткового способу визначення норм права в правозастосовній діяльності цього Суду. Він вважає, що вони «за своїм фактичним значенням більше, ніж просто додатковий засіб для визначення правових норм... та за фактом винесеного головним судовим органом ООН рішення про надання авторитетної думки вченого певне правило поведінки держави може бути виявлено як міжнародний звичай»¹. Р. Каламкарян відносить цей підхід до «новацій, привнесених розвитком світової цивілізації в систему сучасних міжнародних правовідносин, які суттєво «коригують» всю традиційну джерельну базу науки міжнародної юриспруденції»².

Але у зазначеній концепції Г. Шварценберґера суди та вчені розглядаються виключно як додаткові агентства, тоді як основними агентствами, згідно з його класифікацією, є суб'єкти міжнародного права, які визначають договірні норми, звичаєві норми та загальні принципи права. Переоцінка цих доктрин, так само як інших агентств з визначення права, припускає свідомо або несвідомо, на його думку, «еклектизм, що складає небезпеку»³.

Доктрини вчених як такі не можуть бути джерелом міжнародного права, хоча б, як свідчить практика, внаслідок їх крайнього суб'єктивізму, обтяженого, особливо в нинішній час, нерідко ідеологічними та іншими чинниками, що робить їх однобічними та спрощеними для сприйняття об'єктивної реальності. Сам Г. Шварценберґер, виходячи зі змісту ст. 38 Статуту МС ООН, визнає це, вказуючи на те, що важко зрозуміти, кого взагалі можна вважати

¹ Каламкарян Р. А. Место доктрины наиболее квалифицированных специалистов по публичному праву различных наций в источниковедческой базе современного международного права // Государство и право. — 2006. — № 4. — С. 71.

² Там само. — С. 72.

³ Schwazzenberger Georg. A manual of International Law / Fight ed. — London, 1962. — P. 40.

найбільш кваліфікованими спеціалістами з публічного права різних націй для визначення правових норм¹. Виникає також питання щодо поняття «світова цивілізація», якого в міжнародній системі ні в правовому, ні в будь-якому іншому значенні не існує.

Свого часу дискусії в Консультативному комітеті юристів 1920 р. стосовно проекту п. 1 «d» ст. 38 Статуту ППМП (автор бельгійець барон Де Камп) загалом збігалися з поглядами на його зміст англо-американських юристів. Так, Е. Рут і Р. Філлімор у своєму коментарі змісту цього пункту зазначали, що «суддя має використовувати авторитет судових рішень та доктрини юристів, що збіжні, лише як додаткові та допоміжні засоби»². Під час зазначеної дискусії Р. Філлімор на запитання члена цього Комітету Річчі-Бустті прямо заявив, що «доктрина та юриспруденція, без сумніву, не створюють право; але вони допомагають у визначенні норм, які існують. Суддя має проявити готовність використовувати як юриспруденцію, так і доктрину, але вони повинні слугувати лише як роз'яснення»³.

Г. ван Хуф, аналізуючи вищевказаний підхід Г. Шварценбергера до п. 1 «d» ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, зазначає, що «він проводить розрізнення між правостворюючими процесами та правовизначальними агентствами», і ця відмінність між ними полягає в тому, що останні не створюють (нового) права, але говорять, яке право існує. Судові рішення не належать до першої категорії, вони просто складають додаткові правовизначаючі агентства⁴ і «сьогодні доктрина не користується навіть значенням категорії, рівної судовим рішенням»⁵.

Руйнування існуючої джерельної бази міжнародного права негативно відбивається на авторитеті самого МС ООН, так само як інших міжнародних судів, які дедалі частіше піддаються критиці за доктринальну політизацію своїх рішень. А радикальність та упередженість теорій реалізму, ідеалізму та конструктивізму щодо міжнародного права взагалі підриває довіру до наукової думки як такої, що

¹ *Schwazzenberger Georg. A manual of International Law / Fight ed. — London, 1962. — P. 40*

² Цит. за: *Hoof G. J. H. van. Reftin — Sources King the of International Law. — Deventer, 1983. — P. 171–172.*

³ *Ibid. — P. 172.*

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid. — P. 177.*

є свідченням системної кризи американського глобалізму. Зведення сили в ранг політики Заходу робить неможливим досягнення консенсуального значення правових норм, що є головною метою ст. 38 Статуту ООН. Але і сьогодні правом міжнародного співтовариства продовжує залишатися позитивне міжнародне право, поєднане в цьому Статуті з принципами справедливості, які мають, у разі необхідності, виправляти формалізм останнього. Воно продовжує регулювати, хоча й не виключно, міждержавні відносини, що будуються на принципі суверенної рівності держав.

Отже, незважаючи на нігілізм західних країн на чолі зі США до міжнародного права, який увійшов у нову фазу з розпадом СРСР, воно залишається чинним насамперед як право ООН, у якому, безумовно, виражаються спільні інтереси народів у підтриманні миру і порядку у світі. Але його функціонування безпосередньо залежить від встановлення у світі нового балансу сил як єдиної можливості запобігти апокаліпсису, що невпинно насувається на людство внаслідок існуючого способу життя людей, що відтворює хаос у міжнародних відносинах. І цей процес вже розпочався з виникнення у Східній Азії та інших регіонах світу потужних економіко-політичних центрів, спроможних обстоювати свої цивілізаційні цінності та інтереси. Для людства це історичний шанс звернутися до винайдення нового способу життя людей, основою якого має стати поступове заміщення свободи споживання свободою духу. Тоді люди, перед якими завжди стоїть вибір між добром і злом, отримають реальну можливість для обрання ними добра і подальшого розвитку міжнародного права передусім як права миру.